

**Основни положения на семантичната
теория на “ситуацията”. За ролята и възможностите
на понятието “ситуация” при
семантичния анализ на творителния падеж**

-
1. Уводни думи за понятието “ситуация”
 2. Кратък обзор на някои трудове, изследващи различни страни на понятието “ситуация”
-

1. Уводни думи за понятието “ситуация”

От всички части на речта единствено глаголът е в състояние да опише възможно най-сложни извънезикови ситуации с възможно най-голям брой участници (при което отношенията между участниците в ситуацията са усложнени и от тяхната неравнопоставеност по отношение участието си в глаголното действие) и с възможно най-различни условия, при които се реализират съответните взаимоотношения.

Предимствата на понятието “ситуация” при семантичния падежен анализ трябва да се търсят в посока на факта, че то предлага възможности за по-всеобхватно описание и анализ на падежната семантика, като отделните падежни значения са в положение на равнопоставеност, а не на доминиращи и затихващи (наричани още: централни и периферни). За целите на работата си приемаме, че всяко “глаголно значение” се изгражда от отворено множество от езикови ситуации, които описват наивното разбиране и виждане за света (вж. Апресян, 1995: 6). В уводната част вече уточнихме, че езиковата ситуация представлява конкретната реализация, материалното въплъщение на фрагмента с помощта на падежния модел. Фрагментът се експлицира чрез езиковите ситуации, които биват основно динамични и статични. Точно затова при анализа основно боравим с термина ситуация, защото той е езиковият експликатор, видимата част от фрагмента.

Семантичният анализ на творителния падеж също се извършва през призмата на понятието “ситуация” и участниците в нея, като описанието на ситуациите и отношенията между участниците се извършва на по-широк, когнитивен фон. Целта е да се опишат типовете езикови

ситуации в рамките на творителния падеж на по-широка, когнитивна основа. Под семантика на ситуациите се разбира информацията, която се получава при описание на извънезиковите фрагменти. Чрез езиковия конструкт информацията, която получаваме, е ограничена в сравнение с информацията, която се съдържа в самите извънезикови фрагменти. Семантиката на ситуациите се изгражда от семантиката на извънезиковата картина и от семантиката на езиковата картина (за тези основни понятия вж. четвъртия раздел на първа глава). Така че съществуват два типа ситуации – извънезикови (материални) и езикови. Те се описват с помощта на набор от понятия като агенс, коагенс, контрагенс, предикат, обект и др. (за тези основни понятия вж. третия раздел на първа глава). Определящи характеристики на ситуацията са прагматичните параметри на дискурса (на речевия акт, на теорията на комуникацията). Времевите (time) и пространствените параметри (locum) са общи признаци за всички ситуации. Като е възможно те да съпровождат описанието на някои ситуации, но е възможно и те самите да са обект на описание, ср. напр.: творителен за описание на времеви ориентири, творителен за описание на локализация в пространството. Ситуациите могат да се разделят освен това и на комуникативни и некомуникативни (неречеви, в които липсва комуникация между участниците; те биват статични и динамични).

Категорията падеж е подходящо езиково явление за интерпретиране с помощта на семантиката на ситуациите, защото чрез падежните значения наистина се отразяват и очертават цели извънезикови картини, т. е. описва се възможно най-голям фрагмент от цялостната извънезикова картина на действителността.

Понятийният апарат на семантиката на ситуациите се изгражда с помощта на дълбоките падежи – семантичните роли.

2. Кратък обзор на някои трудове, изследващи различни страни на понятието “ситуация”

В речниците на различни езици намираме следните дефиниции на понятието “ситуация”.

За *The pocket Oxford Dictionary* (Oxford 1995: 702) **ситуацията** е: “място и неговото обкръжение, среда, обстановка; сбор от обстоятелства, състояние на нещата”.

Чешкият речник *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha, 1989: 336, т. V) определя **ситуацията** като “свкупност от условия, обстоятелства, имащи връзка с някого, нещо и отнасящи се до някого, нещо; състояние, условия, отношения, обстоятелство”.

За руските автори В. В. Лопатин и Л. Е. Лопатина. Русский толковый словарь (Москва, 1994: 628) **ситуацията** е: “свкупност от обстоя-

телства, разположение, обстановка, срв. напр.: *Международная ситуация, сложилась благоприятная ситуация, Верно оценивать ситуацию*". **Обстановката** (стр. 368) се дефинира като "разположение, условия за съществуване на нещо или някой, ср. напр.: *международная обстановка, в институте деловая обстановка, в семье сложилась тяжёлая обстановка*". **Състоянието** пък е (стр. 659) "положение, в което някой или нещо се намира".

Сходни с посочените вече са и дефинициите на *Български тълковен речник* (А-Я, София, 1993). За **ситуацията** (стр. 880) се казва, че е "Положение, разположение състояние". **Състоянието** пък се определя като "Положение, условия, възможности, в които се намира лице или предмет в определен момент" (стр. 944).

Забелязва се склонност и тенденция понятията да се дефинират едно чрез друго, което не води до яснота и прецизност, а до известен терминологичен хаос.

За Р. Ницолова (вж. Ницолова, 1984: 29 **ситуацията** е "определено състояние на нещата в действителния или в някакъв възможен свят".

По-подробно ще представим и някои от съществуващите изследвания върху понятието "ситуация", като се надяваме с тяхна помощ да бъде внесена известна яснота и прецизност както при дефинирането на понятието, така и при определяне възможностите и сферата на действие на понятието "ситуация", което и ние ще използваме при анализа на творителната семантика.

За едни от първите, които използват понятието в познатото ни съдържание са смятани Дж. Баруайс и Дж. Пери (вж. 1987), макар че след тях обемът на съдържанието на понятието ситуация търпи еволюция, то все пак се запазва основната линия на разбиране. Промените трябва да се търсят вече по посока на активното включване на това понятие при семантичния анализ на различен езиков материал: лексикален, изреченски, текстов, комуникативен. Тук ще представим основните положения в разбирането на понятието от двамата автори, а по-надолу в изложението ще конкретизираме и илюстрираме разбирането за неговото съдържание със съчинения на различни автори, които прилагат понятието ситуация в своите семантични изследвания. Така ще проследим и възможностите, които ситуацията показва, като удобен, непротиворечив и всеобхватен конструктор за анализ.

Дж. Баруайс и Дж. Пери (вж. Баруайс, Пери, 1987: 264 – 293) наричат своята теория **ситуационна семантика** (стр. 264). Строгата семантика на фрагмента на английския език, включващи глаголи от типа на *wonder* (интересувам се), *believe* (вярвам), *know* (зная), а също така и времнатата, индексни изрази, показателните местоимения, определените дескрипции, собствените имена и условните изказвания се намира в процес на изграждане според авторите. Ситуациите са нещо основно и везде-

също (стр. 264). Ние винаги се намираме в едни или други ситуации. Човешката познавателна дейност отделя в тези ситуации категории на обектите, имащи атрибути и намиращи се в отношение един към друг в своите **локуси** – свързани области на пространството и времето. Естествените езици отразяват (и усилват) тази познавателна дейност, давайки ни възможност да разменяме информация за ситуациите, както за тези, в които се намираме и самите ние, така и за отдалечени от нас в пространството и времето. Опитвайки се да изградят теорията за лингвистичното значение, която изхожда от ситуациите, авторите признават епистемологичната първичност на ситуациите, но следвайки езика и разглеждайки обектите, отношенията и локусите като изходни понятия за своята теория, то те реконструират от тях ситуациите (стр. 265). В качеството си на изходни понятия авторите приемат:

(I) множество **A** от индивиди **a, b, c**;

(II) множество от отношения $R = R_0 \cup R_1 \cup R_n \cup \dots$, където **R_n** се състои от **n**-арни отношения;

(III) множество **L** от пространствено-времеви локуси **I, I₁**.

Например ситуацията **s** се характеризира от локус **I** и тип **s**, $s = (I, s)$. Типът определя кои обекти в какви отношения се намират в даден локус. Редът от събития се явява частична функция от множеството локуси **L** в **S**. По такъв начин всеки ред от събития представлява множество от ситуации, но не повече от една за всеки локус **I**. Тоталният ред от събития – това е ред от събития, определен за всички локуси. Сред тоталните редове от събития авторите отелят и актуален ред от събития. Отправна точка на ситуационната семантика е разбирането, че твърденията без времеви показатели в изявително наклонение, могат да описват или означават типове ситуации, а твърденията с времеви показатели в изявително наклонение, могат да означават състоянието на множества от редици събития (стр. 266). Авторите преднамерено използват термина “твърдение”, тъй като изречения от типа на “Я сижу” могат да бъдат използвани, за да се направят толкова различни твърдения, колкото съществуват хора и моменти от време за неговото произнасяне. Конкретното изречение има фиксирано “значение” (meaning), но различните му твърдения ще описват различни събития, т. е. различните му твърдения ще имат различни “интерпретации”.

Авторите поставят редица важни въпроси, засягащи ситуационната семантика, разглеждайки следващите прости изречения:

(1) *I am sitting*. “Аз седя”

(2) *Sandy is sitting*. “Санди седи”

(3) *She was sitting*. “Тя седеше”

Разглеждайки изречение (1) авторите споделят, че винаги, когато то се използва от човек, говорещ на английски език, означава същия този човек (стр. 267). Релационният поглед към значението изисква според

авторите систематично да се отделя внимание на съответните значения на всяка координата. Отправната им точка в ситуационната семантика се състои и в това, че първата координата е овременено изречение в изявително наклонение, а на третата координата и съответстват редица от събития. Изречение (1) може да бъде използвано от един и същ човек в различни точки на пространството и времето за описанието на различни събития. По същия начин това, което се означава с думите *you, now, she, this, was* варира от произнасяне на произнасяне, зависейки от това кой говори, къде говори, какво говори, за какво говори, кога говори. Ситуацията на произнасяне **d** представлява ситуация, в която се намира както произнасящият изречението, така и адресатът.

Аналогично **now** изисква времето, към което се отнася референцията, частично да се пресича с времето на произнасянето (стр. 268). Но много често фактите, специфициращи произнасянето, съдържат конституенти, които отсъстват в действителната ситуация на произнасянето. Като илюстрация на това твърдение авторите разглеждат изречения (2) и (3). Разумно е да се предположи, че в интерпретираните изречения *Sandi (Sandy)* означава *Санди* (или *тя, she* означава някаква жена). Но коя точно Санди – Санди Коуфакс, Санди Деннис или кучето на момиченцето Ани? Остава неизяснено и за коя жена се отнася *she* в изречение (3). Тъй като тези индивиди не са длъжни да присъстват в действителната (реалната) ситуация на произнасянето за авторите няма съмнение, че трябва да се признае наличието на още един компонент от втората координата, компонент, който представлява връзката между определените думи и предметите в реалния свят, връзки, които имплицитно се съдържат във всяка съзнателна употреба на тези думи. В света нещата не се случват произволно и хаотично. Съществуват според авторите много ограничения на типовете ситуации и редовете събития, които предстои да се случат. Някои ограничения произтичат от твърде очевидни свойства и отношения (ср. напр. целувката предполага докосване, да станеш дядо предполага, че си баща и др.) (стр. 279). Владеещите даден език добре разбират тези ограничения и използват тези си знания в разговор. Лекотата на обмена на фразите в следващите примери се обяснява единствено със спазването на такъв род ограничения (стр. 279). Например:

Did you kiss me?
“Целуна ли ме?”
I do not touch you.
“Даже не съм те докоснал.”
Is it hot out?
“Горещо ли е навън?”
Well, it is snowing.
“”Ами, вали сняг.”

*Why are not you typing?
“Защо не печаташ?”
The keys are stuck.
“Клавишите заяждат.”*

Изследването на Дж. Баруайс и Дж. Пери завършва с подробен семантичен анализ на няколко глаголни лексеми от различни семантични полета, като авторите използват и при анализа понятието “ситуация”.

Абстрактните ситуации теоретично се репрезентират от множество реални ситуации. За елементарни, първични, базови се признават реалните ситуации, принадлежащи на реалния свят. И. М. Кобозева (2000: 248) определя реалната ситуация като “елемент от недискретния човешки опит”, а пропозицията като “резултат от интерпретацията или концептуализацията на този недискретен опит”. А конкретната ситуация се интерпретира като представител на обобщена типова ситуация. Абстрактните ситуации не принадлежат на “света”: те са за света, те са неговият абстрактен образ, модел.

Ситуационната семантика концептуално се различава от “семантиката на възможните светове”, но различията не свидетелстват за противопоставянето на техните системи. В семантиката на възможните светове елементарният, първичният, базовият концепт е концептът за възможния СВЯТ (повече за семантиката на възможните светове “Possible Worlds” вж. и McCawley, 1981 и Е. Г. Черная, 1993). Възможният свят не е тъждествен на реалния, а съществува ментално на равни права с него. Възможните светове се разглеждат и като “възможни ситуации” и като “възможно положение на нещата”.

За руската авторка И. М. Кобозева (вж. Кобозева, 2000: 219) ситуацията представлява множество от обекти, притежаващи определени свойства и свързани с определени отношения. Според този възглед на авторката структурата на пропозицията се състои основно от терми, или имена, които изобразяват същности, обекти, явяващи се участници в ситуацията и предикати, означаващи свойствата на обектите и отношенията между тях. Извънезиковата ситуация – това е елемент от недискретния човешки опит, а пропозицията е резултат от интерпретацията или от концептуализацията на недискретния опит, отделяйки в него определено количество дискретни елементи, които могат да бъдат определяни като понятийни категории (стр. 248).

Конкретната ситуация се интерпретира обикновено като представител на обобщен тип ситуация. А човек може да интерпретира една и съща ситуация по различен начин в зависимост от редица фактори, като определящото е индивидуалната значимост на ситуацията за конкретния интерпретатор.

Сходна интерпретация на понятието “ситуация” дава и друг руски автор - И. А. Мелчук (вж. Мелчук, 1974). Според него за тълкуването както на изреченската семантика, така и на лексикалната семантика е от

изключително значение да бъде дефинирано понятието “ситуация” (state of affairs) (стр. 85). Под ситуация се разбира определено лексикално отразение на определен отрязък от действителността. Всяка ситуация се идентифицира с ключова дума, като една и съща ситуация може да се означава с различни ключови думи, които или се явяват синоними, или са синтактични деривати. Не всяка лексема определя ситуацията еднозначно. Ситуациите се определят най-пълно чрез лексемите за действие, процеси, състояние и др. Ситуациите, означавани с отделни лексикални единици, имат от един до четири “смислови” компоненти или семантични актанти (А, В, С, D или X, Y, Z, W) (стр. 86). Пример за четириактантна ситуация е руската лексема “продажа”: А – *продавач*, В – *стока*, С – *купувач*, D – *цена на стоката*. Възможни са обаче и ситуации въобще без семантични актанти: “*дождь*”, “*морозит*” (стр. 86).

И. А. Мелчук нарича участника в ситуацията “семантичен актант” или само актант на дадена ситуация (стр. 86).

С отношението между езиковите и извънезиковите (когнитивни) ситуации се занимава и И. Гугуланова (вж. Българо-полска съпоставителна граматика, по-нататък в изложението - БПСГ, 1993). Според авторката семантичните категории съдържат отношение към реалния свят, те са в ситуацията, разбирани като фрагменти от действителността, в класификацията на ситуацията и в основата на пораждаването на значението на изречението (стр. 8). Интерес представляват някои от основните положения на широкия когнитивен подход към езика, който свързва човешките когнитивни (познавателни) структури (възприятие, език, мислене, памет, дейност) в рамките на общата задача – усвояването, преработката, трансформацията и предаването на знанията, т. е. това, което определя същността на човешкия разум. В езиковата компетенция си взаимодействат лингвистичните знания (за граматиката и лексикалната семантика, за употребата на езика и речевото общуване) със знанията за света, за социалния контекст на изказването, за законите, по които се извлича съхраняващата се в паметта информация или се управлява дискурсът, и т. н. В конкретния комуникативен акт не е задължително да се използва цялата съвкупност от знания на участниците. Възможностите на ситуационната семантика трябва да се търсят по посока на това, че тя позволява да се вземе предвид множеството интерпретации, зависещи от езикови и неезикови обстоятелства на употребата на изречението, изхожда от една реална ситуация – тази на произнасянето на изказването, неговата дискурсна ситуация (стр. 9). Тя е нещо като състояние на изказването. Всяка ситуация, състояща се от обекти и техните свойства, е характеризирана с локус (пространствено-времеви параметър). Като частична функция от множеството на локусите се явява редът от събития. Интерпретацията на дискурсна ситуация с нейните обекти подател и адресат служи за

съпоставяне на интерпретациите на множеството от ситуациите, които принадлежат на една и съща пропозиция, изразяваща изречението.

И друг автор (вж. БПСГ, Г. Гаргов, 1990) вижда необходимост да включи при разглеждането на вербалната фраза елементи от ситуационната семантика, свързвана най-често с имената на Баруайс и Пери (Дж. Баруайс, Дж. Пери, 1987), но много от идеите на която принадлежат още на Л. Витгенщайн и са били независимо развивани в работи и на полски логици (стр. 18). Централно понятие тук е отново понятието **ситуация**. За изясняването на ролята му е необходимо да се има предвид следното: преките подходи към семантиката всъщност отразяват схващането, че връзката между език и “действителност” е непроблематична и че цялата тежест на теорията се носи от класификацията на реалния свят, която вече задължително трябва да включва и известна класификация (представяне) и на явленията на съзнанието. Така в изречението *Иван смята, че Мария спи* подчиненото изречение служи за представяне не толкова на външни факти (че *Мария спи*), а на състоянията на съзнанието на *Иван* (дали той си мисли за нещо, свързано с факта “*Мария спи*”). По такъв начин то се включва към факторите, класифициращи релевантната действителност и по отношение на състоянията на съзнанието. Това обстоятелство навежда автора на мисълта, че са необходими значително по-фини средства за диференциране на значенията, отколкото на пръв поглед позволява разглеждането единствено на външната значимост на това изречение. Специално внимание в изследването се обръща на иначе общоизвестния факт, че езиковите изрази (напр. изреченията), употребени при различни обстоятелства – от различни говорещи, в различни пространствени и темпорални области на света, макар и да запазват едно и също базисно лингвистично значение, могат да служат за пренасяне на твърде различна информация. С други думи, те могат да бъдат съзнателно използвани от говорещия за предаването на различни знания. Освен това те могат да бъдат декодирани по много и най-различни начини от адресата на езиковото съобщение. Ето защо всеки път, когато е употребено, изречението получава специфична, зависеща от конкретните (езикови и извънезикови) обстоятелства, интерпретация. Така например изречението *Той е голям цигулар* ще се интерпретира различно в зависимост от ситуацията, в която се произнася (дали ще се отнася до концертриращ музикант, или до начинаещо дете и т. н.), макар че ще запазва при всяка употреба непроменено някакво основно значение. Свързването на елементите на реалността с езиковите изрази е от особена важност при получаването на интерпретацията. Този процес, който е двустранен, най-често се разглежда в посока от изразите към обектите от действителността и носи названието “референция”. Теориите на референцията са една от най-развитите части на лингвистичната наука (вж. Падучева, цитирана по Г. Гаргов). За целите на нашето изложение ще бъдат необходими

само най-елементарни сведения от тези теории. Г. Гаргов дава следната дефиниция на понятието **ситуация**: “Ситуация наричаме тук всеки фрагмент на реалния свят, гледан през призмата на езиковото взаимодействие, т. е. с онези негови характеристики, които са релевантни в езиково отношение” (стр. 18). Така две състояния на някаква част от действителността, които са езиково неразличими, трябва да се разглеждат като една и съща ситуация (стр. 19). По такъв начин понятието ситуация възниква чрез известна идеализация, водеща към обекти, които ще наричаме абстрактни ситуации. Ситуациите, които имат място в реалния свят, са конкретни реализации на някоя абстрактна ситуация и могат да се нарекат актуални ситуации. Като базисен принцип на ситуационната семантика можем да приемем тезиса, че значението на дадено изречение е клас от абстрактни ситуации. Основна задача на изреченската ситуационна семантика е да специфицира пътищата, по които изречението класифицира ситуациите, т. е. да разкрие механизмите на пораждање (композиране, генериране, възникване) на значението на изреченията. За тази цел е необходимо да се определи най-напред по-точно какво представляват ситуациите. Абстрактните ситуации са обекти, построени поне от някои от следните класове първоначални (първични) предмети:

- 1) обекти, които могат да бъдат от различни видове – конкретни обекти (напр. физически тела); абстрактни обекти (напр. множества или класове, свойства, а също и ситуации, разглеждани като обекти) и т. н. (стр. 19);
- 2) предикати, които могат да имат различен брой места – така нуламестните предикати се наричат ситуационни състояния (и ако принадлежат на дадена ситуация, я характеризират, такова е например значението на изречението *Вали*); едноместните предикати са свойства на обектите, двуместните предикати са бинарни релации (бинарни отношения) и т. н. (стр. 19);
- 3) пространствено-темпорални позиции – области от пространствено-времевия континуум (различими езиково), които могат да бъдат в някоя от следните релации:
 - една позиция изцяло предхожда друга във времето;
 - двете позиции са темпорални несвързани;
 - двете позиции имат обща пространствено-темпорална част (стр. 19).

Изискването за езикова различимост налага горните релации да се установяват по ефективен начин, най-вече чрез наличието или отсъствието на някакви събития и на тяхна причинна връзка (теорията на събитията и състоянията).

Една ситуация е дефинирана (известна), ако се знае кои и какви обекти са нейни елементи (и принадлежат или, както казваме още “ситуацията ги засяга експлицитно”), а също така и за кои предикати е

известно, че са присъщи или не на елементите на ситуацията. Трябва да се знае освен това какви са пространствено-темпоралните позиции, в които елементите притежават съответните свойства. За онези предикати, за които има елементи на ситуацията и пространствено-темпорални позиции, засягащи ситуацията, при които предикатите са присъщи на елементите или експлицитно не са присъщи, се казва, че участват в ситуацията. Същото се отнася и за явно споменатите пространствено-темпорални позиции. И така, ако ситуацията е определена, то знаем кои са нейните елементи и някои от релациите между тях и по-специално някои свойства (евентуално нито едно!) на тези елементи. Известно ни е също така кои са (ако има изобщо такива) локационните характеристики на ситуацията, т. е. знаем за пространствено-темпоралните позиции, участващи в нея: къде “се намира”, как е “ориентирана във времето”. Г. Гаргов привежда следния пример за ситуация (стр. 20): тя включва два елемента, които са от вида хора и които са в отношението брачен съюз и във двете позиции, участващи в дадената ситуация, но във втората от тези позиции, изцяло предхождаща първата във времето, и на двата елемента е присъщо свойството *жител на град София*. Тази ситуация може да се нарече “*семейство, което в миналото е имало софийско жителство*”, и даже може да се заключи, че “*това е семейство, живяло в град София*”. Тази ситуация е различна от ситуацията, при която към сведенията е добавен и фактът, че в другата пространствено-темпорална позиция свойството *жител на град София* вече не принадлежи на нито един от елементите на ситуацията. Тази втора ситуация авторът нарича “*семейство, живяло в град София, но изселило се оттам*”. С примера подчертава обстоятелството, че ситуацииите могат да засягат един и същ фрагмент от действителността с “различна дълбочина”, с различни подробности. В примера, макар и да се отнасят до един и същи фрагмент от действителността, ситуацииите са различни – това показва, че начинът, по който гледаме на света, тук се включва като реален фактор за класификацията на явленията в него. Друга важна особеност на ситуациите е, че техните елементи са същности от най-различен вид и характер: не само предмети в обичайния смисъл на думата, но също така събития, факти, процеси, свойства (т. е. свойства, разгледани като елементи на ситуацията), даже ситуации (т. е. една ситуация може да е елемент на друга ситуация). В този смисъл теорията на ситуациите допуска дори т. нар. порочни кръгове (в смисъла на Ръсел), т. е. случаи, когато една ситуация се определя с помощта на самата себе си – като е например елемент на самата себе си. За Г. Гаргов това не крие обичайните логически опасности, тъй като предикатите, участващи в дадена ситуация, не са навсякъде дефинирани – те са частични предикати, напр. *Петър съзнателно вярва (знае твърдо), че Земята се върти*. Съдържанието на това изречение би могло да се представи от следната абстрактна ситуация *S* с елементи: лице на

име *Петър*, факт, “*Земята се върти*”, самата ситуация S (това е решаващият момент за примера); в ситуацията участва предикатът *знае* (x, y), като за всички позиции в ситуацията имаме *знае* (*Петър*, “*Земята се върти*”) и освен това *знае* (*Петър*, S) – т. е. той *знае*, че *знае* (с това представяният автор се опитва да предаде едно от възможните разбирания за “знаенето” – “съзнателно вярване в истини за действителността”).

С основание се отбелязва и, че различните сортове елементи на ситуацияите често допускат дефиниране едни чрез други, особено когато става дума за абстрактни обекти. Той обаче не се стреми да свежда всички възможни сортове до комбинации на няколко основни видове обекти, което, макар и да е теоретически възможно, невинаги е лингвистично оправдано. Друго понятие, смислово и логически свързано с понятието ситуация, е **пропозицията**. За Г. Гаргов пропозицията е всяко множество от ситуации (от абстрактни ситуации). Теоретично, ако се разгледа някакъв едноместен предикат P и обект a , то по един естествен начин възниква множеството от всички онези ситуации, които съдържат a като елемент, в който освен това участва и предикатът P и в които P е присъщ на a . Това множество от ситуации е пропозицията, съответстваща на $P(a)$. Фактът, че дадена ситуация S принадлежи на пропозицията $P(a)$, не е нищо друго освен обстоятелството, че в ситуацията S на обекта a е присъщо свойството P , или в ситуацията S пропозицията $P(a)$ е истинна, или в ситуацията SP се изпълнява от a .

Теорията на ситуацияите приложена към изреченската семантика, се свежда към принципа: Значението на изречението е пропозиция (стр. 22). Ситуациите, които принадлежат на тази пропозиция, се наричат подходящи за изречението ситуации. Интуитивно погледнато, те са ситуацияите, за които изречението може уместно и правилно да се използва за предаване на информацията им, т. е. за описанието им. Изборът на интерпретация на изречението се определя и се влияе от много фактори – обстоятелства около произнасянето (употребата) на изречението – кой го произнася, към кого е насочено като съобщение, какви странични фактори имат отношение към него и т. н. Допълнителната информация, която възниква от взаимоотношенията на значенията и контекста на употребата според теорията на ситуацияите, е резултат от съпоставянето на значението на изречението с “реалната ситуация” на говорния акт – т. нар. дискурсна ситуация (стр. 24). Тази допълнителна информация авторът нарича имплицитна информация. Тя определя избора на една или друга интерпретация на изречението. Механизмите за избор на интерпретация са предмет както на семантични изследвания – доколкото в голямата си част са фиксирани от обществени конвенции (т. е. влизат в системата на езика) – така и на чисто прагматични изследвания, които засягат онези аспекти на прехода: изречение $\rightarrow$ интерпретация (изказване), свързани с

необозримите нюанси на конкретните употреби. С други думи, те се отнасят вече към речта.

В рамките на теорията на ситуациите Г. Гаргов възприема следното гледище за семантичния тип на глаголите: те са многоместни предикати, които в различни ситуации участват като предикати с различен брой места, но имат задължително едно резервирано място за ситуации, т. е. една от техните променливи е винаги променлива по ситуации (стр. 25).

За В. Косеска-Тошева и Г. Гаргов понятието ситуация се конкретизира във връзка с темпоралната локализация на глаголните действия (на ситуациите, характеризирани от тях, т. е. на подходящите случаи). Там се въвеждат понятията състояние и събитие, по-широкото понятие процес (стр. 82). Глаголните форми ориентират подходящите състояния или събития (процеси) по отношение на т. нар. ситуация на изказването (или състояние на изказването). Основната темпорална релация е релацията предходност – следходност между два процеса. Ако нито един от дадени два процеса не е следходен на другия, казваме, че те са съпротичащи. Съпротичането на две състояния или на по-сложен процес и състояние е изключително важно обстоятелство, намиращо отражение в езика като интуитивната представа за едновременност.

Интересни моменти за различни конкретни прояви на ситуацията намираме у Р. Ницолова (вж. Ницолова 1984). Авторката обръща внимание на различни разновидности на ситуацията: *речевата ситуация*, *текстовата ситуация*, *социалната ситуация*. Представянето на основните моменти от съчинението ще ни помогне да видим и други характеристики и интерпретативен потенциал, които съдържа в себе си понятието ситуация, произтичащи от спецификата на конкретния езиков материал, който се анализира с помощта на ситуацията. По-конкретно авторката се занимава с прагматичния аспект на изказването и изречението. Разглежда се и текстът като отражение на ситуации и последователности от ситуации. Специално е отделено място на разновидността *социална ситуация* (стр. 14). Социалната ситуация включва в себе си субективни компоненти (оценките, които участниците в общуването правят на ситуацията – тяхното знание, вяра, предположение, желание, искане) и междусубективни компоненти, в които между другото влизат задълженията на участниците. Текстът се формира, за да се задоволят определени комуникационни потребности, като отразява две ситуации: описваната и речевата ситуация (стр. 21) (за “речевата ситуация”, “диалогичната ситуация” и “монологичната ситуация” вж. още J. R. Searle, 1970; Г. Бакърджиева, 2001; Й. Порайски-Помста, 2002; за “категориална ситуация” вж. А. В. Бондарко, 2001; за социалните параметри на ситуацията вж. М. А. К. Halliday, 1978). За основна единица на речевата дейност е определен речевият акт, най-малката комуникативна единица, в която се произвежда изказването (стр. 26). Тъй като речевият акт е част от “дейностен” акт, за неговото описание важна роля играят извънлингвистичните фактори, с които той е свързан. Тези фактори се обединяват

в понятието “речева ситуация”. Авторката привежда описанието на речевата ситуация на Вундерлих (вж. Ницолова, 1984: 26). В нея се включват: говорещият, слушателят (слушателите); времето на изказването; мястото на говоренето по отношение на участниците в комуникацията с оглед на околното пространство; пространството, което говорещият може да възприема – в него се съдържат заобикалящото го пространство, слушателят и евентуално протичат действия или се проявява поведението на слушателя; мисленото от говорещия когнитивно (познавателно в широк смисъл) съдържание на изказването; интенцията (намерението) на говорещия, която е:

- А) тематично ориентирана (той иска да разясни някакви аргументи, да убеди слушателя, да представи собствената си гледна точка...);
- Б) ориентирана към някакво действие (да се предизвикат действия на слушателя, някои собствени минали действия да се оправдаят или обяснят...);
- В) ориентирана към изразяването (говорещият иска да изрази определени чувства като омраза, радост, страх, яд, благодарност и др.);

Предпоставките, които говорещият крие в себе си са следните (стр. 27):

- 1) Общи предпоставки, които остават постоянни през време на общуването: знанията на говорещия (енциклопедични познания за света, познаване на темата, владение на езици, знание за обществените норми, за биографията на слушателя и др.; способностите на говорещия (за възприемане и произвеждане на езика, когнитивни способности като комбиниране на асоциации, разрешаване на проблеми, абстракция и генерализация, общата мотивация на говорещия (неговите желания, потребности, интереси и др.);
- 2) Специални предпоставки. При това в изказването се отразяват две ситуации – описваната от пропозицията ситуация (може да бъде и комплексна ситуация) и речевата ситуация, като обективното съдържание се преплита със субективна информация (свързана със субекта):
 - означаване на участниците в ситуацията;
 - темпорална ориентация в изказването с оглед на времето на речевия акт;
 - локална ориентация в изказването с оглед на мястото на речевия акт;

В изказването се отразяват две ситуации: описваната и речевата, като при това се съотнасят една с друга; всички предмети, за които се говори в изказването, задължително се характеризират от гледна точка на ролята им в речевия акт като участници или неучастници в него.

Речевата ситуация в някои случаи се заменя с текстовата ситуация, т. е. със ситуацията, описвана в текста (стр. 36). Това става, когато гово-

рецията мислено се пренася в описваната ситуация напълно, той я “вижда” пред себе си и нея отразява като речева ситуация в изказването, а не реалната речева ситуация.

И друга авторка се занимава с основните положения от теорията ситуационната семантика (вж. В. Косеска-Тошева, 1991: 29 – 37). Ситуация авторката нарича всеки фрагмент от реалния свят, видян чрез езиково действие (език). Ако две състояния като части от действителността не са различни езиково, то те се разглеждат като една и съща ситуация. Авторката прилага т. нар. непосредствен подход към семантиката, при който отношението “действителност – език” не създава специални проблеми, доколкото интересът е не към истинността на ситуацията от действителността, а към истинността и смислеността на ситуацията, предадена от езиковата форма. Например в изречението *Тя смята, че Иван спи* не става дума за това дали действително *Иван спи*, а че *тя мисли, че Иван спи*. Главна теза на ситуационната семантика е, че значението на изречението е множество от абстрактни ситуации – възможни светове. Това схващане се свежда до твърдението, че пропозицията (следващото понятие от езика-посредник при семантичния анализ) е също множество от абстрактни ситуации.

Задачата на ситуационната семантика е да покаже пътя за класифициране на ситуацияите, т. е. да разкрие механизмите за образуване (генериране) на значенията на изреченията. Абстрактните ситуации са обекти, образувани от множество обекти от следните типове: конкретни, напр. физически тела, и абстрактни, напр. множества; предикати с различни места; пространствено-темпорални позиции, които са области от пространствения и темпоралния континуум. За дадена ситуация се говори, че е дефинирана, ако е известно кои и какви обекти са нейни елементи, кои предикати са присъщи за елементите на ситуацията и в какви пространствено-темпорални позиции се намират, т. е. когато знаем времето и мястото на ситуацията. **Елементите на ситуацията** са много разнородни, те могат да бъдат както предмети, така и състояния, процеси и свойства. Ситуационната ситуация допуска дори възможността ситуацията да представлява елемент от друга ситуация.

За илюстрация В. Косеска-Тошева анализира изречението, дадено от Г. Гаргов (стр. 34): *Петър знае, че земята се върти*. Налице е абстрактна ситуация *S* със следните елементи: лице на име *Петър*; фактът, че *земята се върти*; самата ситуация *S* (това е важен момент в примера), в която участват предикатът *знае* (*x*, *y*); във всички позиции в ситуацията също има този предикат – *знае* (*Петър*, “*земята се върти*”) и *знае* (*Петър*, *S*), т. е. *той знае, че знае* (по този начин се предава една от възможните интерпретации на знанието като “съзнателна вяра в истината от действителността”). Отбелязва се също така, че съгласно с теорията на ситуацияите се отчита също т. нар. ситуация на дискурса, внасяща допъл-

нителна информация, която е наречена имплицитна. Именно имплицитната информация определя избора на отделните интерпретации на изречението. Тя се създава от отношението на значенията в контекста на употреба на формите.

Теорията за ситуациите определя разбирането за семантичния тип на глаголите: те са многоместни предикати със задължително запазено място за ситуацията. Иначе казано, предикатът има задължително запазена променлива, пробягваща ситуацията S , срв. следния пример на Г. Гаргов (1990) (вж. Косеска-Тошева, стр. 34): с глагола *наемам* свързваме многоместния предикат H , който има следните променливи:

- (1) този, който наема от някого (x);
- (2) този, който наема на някого (y);
- (3) това, което се заема (z);
- (4) цената за наемането (c);
- (5) периодът на наемане (t);
- (6) ситуацията, която определяме като “наемане” (S) (срв. напр. *Иван нае кола*), съответствува на $H(x, z, S)$ и има следната “експликация”. За една ситуация в миналото по време на състоянието на изказване е истина, че тя може да се характеризира като “наемане”, че в нея участва *Иван* и някаква кола, и че за тях предикатът, получен от *наемам*, участва в ситуацията и е удовлетворен.

Срв. също:

Иван нае кола за три седмици – съответства на $H(x, z, t, S)$;
Иван нае кола за 15 лева – съответства на $H(x, y, z, t, c, S)$;
Иван научи, че Мартин е наел на някого кола – $H(z, y, t, c, S)$;
Тук се наемат коли – съответства на $H(S)$.

Ситуацията (S) може да бъде състояние или събитие. Съвременната теория на процесите (теория, обхващаща най-широк клас темпорални явления) се опира на строгото разграничаване на понятията състояние и събитие, въведено от Петри през шестдесетте години (стр. 34). Според него събитията не са нищо друго освен начало или край на някакви състояния. Трябва да се подчертае, че събитията се разбират не само статично, но и динамично, а следователно по-широко отколкото традиционно, напр. *стареенето* е състояние, започнато от събитието “начало на стареенето” и завършващо със събитието “край на стареенето”.

С подробна класификация на ситуациите се занимава и Кр. Кабакчиев (вж. Кабакчиев, 1999). Според него например “Съгласно традиционната българска граматика глаголите изразяват действия и състояния” (стр. 4). Но чрез подобна формулировка не могат да бъдат отразени адекватно възможните ситуационни значения. В предложената от автора класификация “ситуациите” са четири – “състояния”, “процеси”, “епизоди” и “актове”, и могат да бъдат открити, от една страна, като основни

(прототипични) или периферни стойности в лексикалната семантика на термините (глаголи, много съществителни имена, също и в общата лексика), а, от друга, като възникващи по определени механизми в дискурса. В анализа е използван интересният теоретичен конструкт, според който аспектиалните и ситуационните значения на нивото на изречението са продукт на т. нар. механизъм за проектиране на определени стойности – от референта на глаголния компонент върху референтите на именните компоненти, пряко асоциирани с него, или обратното – от референтите на именните компоненти, пряко асоциирани с глагола, върху референта на глаголния компонент.

Монографията на Кр. Кабакчиев изследва общата проблематика на ситуационността в съвременния български език. То показва, че като ситуационни категории, които са част от общите понятийно-семантични категории изразявани от лексикалните единици, могат да бъдат идентифицирани четири основни класа, а именно “състояния”, “процеси”, “епизоди” и “актове” (стр. 7). Разбира се, всяка класификация от подобен тип неизбежно се основава на класическите схеми на З. Вендлер (вж. Кабакчиев, 1999: 7), както и на някои от другите предлагани в литературата варианти на Вендлеровата класификация. Вендлеровата класификация е изградена върху глаголи и глаголни изрази и върху спецификата на експлицирането на ситуационните категории в английския език. Предложената от Кр. Кабакчиев класификация е малко по-различна. От една страна, тя отчита спецификата на българския език в глаголната му система, където изразяването на ситуационните категории става преимуществено на равнището на отделния глагол, отколкото на глаголно-именните съчетания, както това е в английския език. От друга страна, освен *глаголите, като лексикални единици, изразяващи ситуационни значения*, се налага да се разглеждат и немалка част от съществителните имена – онези, които традиционно биват наричани имена за действия (и състояния), т. е. отглаголните съществителни. Но ситуационните значения не са локализирани единствено и само в лексиката. Те биват експлицирани и в дискурса чрез сложна система от разнообразни средства – лексикални, морфологични (словообразователни и граматически), семантико-синтактични и др.

Ситуационното значение може да се разглежда като важен компонент в семантиката на определени видове терминологични или нетерминологични езикови единици. Дадено ситуационно значение може да бъде прототипично в дадена лексикална единица, в която могат да бъдат (и обикновено са) налице и други, периферни, ситуационни значения (стр. 9). В дадена лексикална единица може да преобладават и две или дори три прототипични ситуационни значения. Но ситуационното значение е нещо, което не е локализирано единствено или главно в лексикалните единици. То се реализира в езиковия дискурс по различни пътища.